

MÁRIA DZIVIAKOVÁ

Jednočlenné vety so slovesnými a slovesno-neslovesnými vetnými základmi v textoch modernizovaných podôb Dobšinského rozprávok

DZIVIAKOVÁ, M.: One-member sentences with verbal and verbal-non-verbal sentence bases in the texts of the modernized versions of Dobšinský's fairy tales. *Slavica Slovaca*, 59, 2024, No 2, pp. 424-430 (Bratislava).

In the presented study, we focus on an analysis of verbal and verbal-non-verbal one-member sentences in the texts of the modernized versions of Dobšinský's fairy tales adapted for contemporary child reader by Ondrej Sliacky in his book *Braček Jelenček*. Investigating and analyzing in detail one-member sentences in the given texts resulted from our long-term interest in the issue of the verb and its central position in two-member and especially one-member sentences in various types of texts. We define one-member sentence and sentence base as its main sentence member and characterize verbal and verbal-non-verbal one-member sentences in detail from the lexical-semantic, morphological and syntactic point of view, and drawing attention also to their representation, use and function in the examined texts. The given one-member sentences here represent a frequently used and distinct means of expression, richly differentiated both on the level of expression and meaning.

One-member sentence, sentence base, verbal one-member sentence, verbal-non-verbal one-member sentence, modernized versions of Dobšinský's fairy tales.

1. Skúmať a podrobne analyzovať slovesné a slovesno-neslovesné jednočlenné vety v textoch modernizovaných podôb rozprávok Pavla Dobšinského (*Prostonárodné slovenské povesti*, vydané v rokoch 1880 – 1883), z ktorých štyridsať pre detského čitateľa upravil a predstavil Ondrej Sliacky v publikácii *Braček Jelenček*,¹ vyplynulo z nášho dlhodobého záujmu o problematiku slovesa a jeho centrálného postavenia v dvojčlenných a najmä jednočlenných vetách v rozličných typoch textov. Pri skúmaní problematiky daných jednočlenných viet v uvedených textoch sme vyšli jednak zo slovenskej syntaktickej tradície a opreli sme sa o gramatickú teóriu sformulovanú doteraz v slovenskej jazykovede v oblasti syntaktického výskumu, ale aj širšie výskumu gramatiky a sémantiky, jednak z excerptov tohto vetného typu zo skúmaných Sliackeho textov.

* Mgr. Mária Dziviaková, PhD., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5963-2243>, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Račianska 59, 81334 Bratislava, dziviakova1@uniba.sk.

¹ Dobšinský, P. – Sliacky, O.: *Braček Jelenček*. I. zväzok. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2008. 215 s.

2. Jednočlennú vetu, ktorá v syntaktickom systéme spisovnej slovenčiny vystupuje ako jeden z dvoch základných vetných typov popri vete dvojčlennej, chápeme ako vetu s nerozčleneným gramatickým (a sémantickým) jadrom, v ktorom sú umiestnené všetky gramatické prvky vety vyjadrujúce vetotvorný vzťah a ktoré je reprezentované jedným členom, a to vetným základom/fundamentom (ďalej VZ) predstavujúcim základný vetný člen jednočlenných viet (ďalej JČV). Fundament v JČV ako vetách, v ktorých „príznak vzťahujeme priamo na vnímanú (zapaľovanú, predstavovanú) skutočnosť, nie na jej jazykové pomenovanie“,² nezahŕňa syntaktickú pozíciu podmetu, ale v JČV predstavuje nezávislý, absolútne určený vetný člen, východiskový bod na syntagmatické stvárnenie JČV. V predložennom príspevku sa však sústreďujeme len na bohaté a rozmanité slovesné a slovesno-neslovesné jednočlenné vetné typy v modernizovaných rozprávkach P. Dobšinského (neslovesné JČV neboli nateraz predmetom nášho záujmu), pričom ich ďalej klasifikujeme podľa zloženosti ich VZ na JČV so syntetickým a analytickým VZ a podľa ich pôvodnosti, resp. nepôvodnosti na JČV primárne (pôvodné, netransformované z dvojčlenných štruktúr) alebo sekundárne (nepôvodné, deagentné,³ novšie desubjektívizované⁴), predstavujúce transformát pôvodných dvojčlenných viet. Pozornosť venujeme aj ich lexikálnosémantickej a gramatickej charakteristike, ako aj analýze ich zastúpenia, využitia a funkcie v skúmaných textoch.

3. Za **SLOVESNÉ JEDNOČLENNÉ VETY** ako základný typ slovenských JČV považujeme vetu osnovanú na predikačnej aktualizácii,⁵ ktorej VZ je vytvorený na slovesnom východisku plnovýznamového, ako aj pomocného slovesa v neosobnom tvare zhodnom s tvarom 3. os. sg osobných slovies, nesúcom predikačné kategórie času a spôsobu a neobsahujúcim kategóriu osoby.⁶

3.1 K slovesným JČV zaraďujeme predovšetkým vety so **syntetickým slovesným VZ** vytvoreným určitým neosobným slovesným tvarom (verbum finitum, ďalej VF) neosobného alebo osobného plnovýznamového slovesa alebo samostatným infinitívom plnovýznamového slovesa. Pokiaľ ide o pôvodné **neosobné slovesá**, ktoré si „nežiadajú a ani nepripúšťajú vysloviť osobitným pomenovaním logický subjekt (primárnu nadradenú substanciu) svojho deja“⁷ a osnovujú primárne jednočlenné vetné štruktúry, čiže bezagentné slovesné VZ,⁸ v skúmaných textoch bolo badať viaceré významové skupiny daných slovies: početnými najmä predmetovými, ale aj nepredmetovými neosobnými slovesami sa vyslovovali telesné a duševné procesy postáv: (...) *a keď ho smädilo, odtrhol si kyslú plánočku. – Lepšie im potom trávil. – Div že ju nerozhodilo od jedu (...)* – *Žene sa rozjasnilo v očiach (...)*, prostredníctvom neosobných slovies spájajúcich sa s predmetom v datíve a adverbiálne spôsobu bol hojne zastúpený aj význam úspechu: *Medzitým sa našej Maruške vodilo veľmi dobre. – (...) a veru darilo sa mu dobre.*, menej význam existencie

² Oravec, J. – Bajžíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986, s. 60.

³ Oravec, J. – Bajžíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax, c. d., s. 64-66.

⁴ Pojem desubjektívizácia zavádza J. Kačala namiesto pojmu deagentizácia, pričom desubjektívizáciou autor označuje „proces, pri ktorom sa pomenovanie s funkciou podmetu vety odsúva z tejto pozície a nová vetná štruktúra vybudovaná na desubjektívizovaných slovesných tvaroch sa konštituuje a platí bez subjektu“ (Kačala, J.: Neobsadzovanie pozície subjektu vety a desubjektívizácia. In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 3, s. 139; Syntaktické štúdie. State o gramatickom podmete a predikácii. Martin: Matica slovenská, 2024, s. 83), teda ako jednočlenná.

⁵ Kačala, J.: Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát, 1998, s. 67; Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine. Martin: Matica slovenská, 2009, s. 63.

⁶ Ružička, J.: Veta a sloveso (Z problematiky jednoduchej vety). In Bauer, J. et al. (red.): Otázky slovanské syntaxe. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, s. 143; rovnako aj Kačala, J.: Podstata syntaktických kategórií. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, s. 138; Neutrum ako signál nekongruencie syntaktických jednotiek v syntagme. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 4, s. 215, 216; Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine, c. d., s. 64.

⁷ Ružička, J.: Významové skupiny neosobných slovies. In: Jazykovedný časopis, 1961, roč. 12, č. 1, s. s. 25.

⁸ Oravec, J. – Bajžíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax, c. d., s. 92.

pomocou nepredmetových slovies: *Kde bolo, tam bolo, žil jeden bohatý starý pán (...) – A tak kuchár začal variť jedlá bez soli. Najprv, aké prišlo, potom samé sladké.*, pomocou predmetových aj nepredmetových neosobných slovies boli vyjadrené aj rôzne modálne obsahy, najmä vôle alebo nedostatku vôle: (...) *Vilkovi sa stále nechcelo nadol.* – (...) *v treskúcej zime zachcelo sa Holene kytičky fialiek.*, ale aj povinnosti, potreby, nevyhnutnosti: *A o týždeň už bol chlap, ako sa patrí.* – *Na tretí deň sa Holene zažiadalo jablk.* Menej početné nepredmetové a predmetové neosobné slovesá vyjadrovali prírodné a atmosférické, poveternostné deje, procesy a zmeny: *Keď sa zotmilo (...), zjavil sa pri ňom ten veľký mravec (...)* – *Vtom strašne zahrmelo (...)*, ako aj časové údaje: *Schyľovalo k noci a ona sa bála divých zverov (...)*, a význam záujmu reprezentovalo len predmetové sloveso *ide*: „(...) *keď ide len o radu, tú ti dám.* (...)“

Podobné významy sa v analyzovaných textoch vyslovovali aj výrazne menej zastúpenými JČV s **osobnými slovesami**, ktoré síce „predpokladajú a žiadajú vysloviť osobitným pomenovaním logický subjekt (primárne nadradenú substanciu) svojho deja“,⁹ ale v JČV sú použité neosobne. V tejto súvislosti išlo najmä o nezvratné neosobné tvary osobných slovies,¹⁰ resp. neosobné sémantické varianty osobných slovies, ktoré sú vždy v tvare 3. osoby singuláru neutra osobných slovies, pretože pri nich nejde o „dvojice osobných a neosobných slovies, lež o osobné a neosobné významové varianty jedného, resp. toho istého slovesa“, takéto slovesá sú viacintencné, majú teda totožný význam, ale rozdielnu intenciu, pri týchto slovesách „nastáva zmena v prednej časti intencie slovesného deja: subjektová pozícia intencie sa eliminuje, a tak sa osobné sloveso mení na neosobné, resp. presnejšie vzniká tak neosobný významový variant osobného slovesa”.¹¹ Hoci sa tieto typy JČV u J. Oravca – E. Bajzíkovej,¹² ako aj u M. Ivanovej¹³ radia k bezagentným slovesným VZ, podľa J. Kačalu¹⁴ vznikli desubjektívizačným procesom – depersonalizáciou predikátu. Uvedené osobné slovesá vyjadrovali v skúmaných textoch najmä tragické a tajomné deje, týkajúce sa postáv alebo predmetov vystupujúcich v daných rozprávkach: (...) *koráby s drahým tvarom rozmetalo (...)* a *jeho samého vyhodilo na pusté skaliská.* – *Striaslo ju, chuderu, zamykalo (...)*, prírodné deje neatmosférickej povahy a zmyslové vnemy týchto dejov: „*Prečo sa tam svieti?*“ / (...), a psychofyzické deje postáv: „(...) *pust' ich, kde sa im len páči.* (...)“

Osobné slovesá sa v slovesných VZ JČV analyzovaných rozprávok vyskytli aj v reflexívnom neosobnom tvare, pozostávajúcom z tvaru 3. osoby singuláru neutra osobného slovesa a samostatnej gramatickej morfémy *sa*, teda v bezpodmetovom zvratom tvare¹⁵ ako tvare, pri ktorom ide o modifikáciu intencie slovesného deja, tá je podmienená „využitím daného slovesa v syntaktickej konštrukcii, v ktorej sa intencia slovesného deja istým spôsobom obmieňa, ale na rovine lexikálnej jednotky (t. j. v rovine systému) zostáva zachovaná v pôvodnej podobe“,¹⁶ pričom v takýchto sekundárnych, deagentných,¹⁷ novšie desubjektívizovaných¹⁸ vetných štruktúrach, derivovaných z viet

⁹ Ružička, J.: Bezpodmetový zvratný tvar. In: Slovenská reč, 1960, roč. 25, č. 1, s. 30.

¹⁰ Ružička, J. (red.): Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 405-406, 466-467, 518-521.

¹¹ Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1989, s. 106.

¹² Oravec, J. – Bajzík, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax, c. d., s. 92.

¹³ Ivanová, M.: Syntax slovenského jazyka. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 67.

¹⁴ Kačala, J.: Neobsadzovanie pozície subjektu vety a desubjektívizácia, c. d., s. 139; Syntaktické štúdie. State o gramatickom podmete a predikácii, c. d., s. 83.

¹⁵ K pojmu Ružička, J.: Osobné a neosobné slovesá. In: Jazykovedný časopis, 1960, roč. 11, č. 1, s. 7; Bezpodmetový zvratný tvar, c. d., s. 22, 24-25.

¹⁶ Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety, c. d., s. 125.

¹⁷ Oravec, J. – Bajzík, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax, c. d., s. 95; rovnako aj Vaňko, J.: Syntax slovenského jazyka. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2015, s. 36.

¹⁸ Kačala, J.: Neobsadzovanie pozície subjektu vety a desubjektívizácia, c. d., s. 136; Syntaktické štúdie. State

s osobnými slovesami v prísudku, išlo o vyslovenie všeobecne platného deja bez ohľadu na jeho pôvodcu/činiteľa, od ktorého sa vedome a zámerne odhliada: *Hned' zapraskal oheň, varilo sa, smažilo, piekli sa pečienky.* – „(...) a či sa tadiaľ ide do neba?“ V rámci tohto typu JČV bolo možno vyčleniť JČV s VZ vyjadrujúcim mimovoľný dej, bez vôľovej účasti substance, ktorá je v nich pomenovaná predmetom v datíve ako logickým subjektom deja: *Už sa mu aj pár ráz zívlo* (...) – (...) *nestačili ani zazdravkať, čo sa im tak veľmi kýchalo.*, ako aj JČV, ktorých súčasťou je okrem logického subjektu v datíve aj určenie kvality/hodnotenia deja vyjadrené prostredníctvom adverbiálne spôsobu: *Ťažko sa mu ňou šlo, trnie mu trhalo šaty* (...) – „Ej, bratku kráľovič, či sa mi chutne spalo.“

Jednoduchý VZ slovesných JČV bol v Dobšinského rozprávkach reprezentovaný aj prostredníctvom viacerých prípadov **samostatného neurčitku** plnovýznamového slovesa, ktorý v našej koncepcii, hoci realizuje aktualizačný vzťah ako základný vetotvorný vzťah nepredikačne, negramatickými a nejazykovými prostriedkami (teda bez VF), na základe toho, že svojím všeobecným kategoriálnym významom, ako aj slovesnými lexikálno-gramatickými kategóriami vidu a intencie slovesného deja patrí do slovného druhu slovies a predstavuje základný slovesný tvar, na rozdiel od iných autorov¹⁹ radíme k slovesným, nie k neslovesným JČV a JČV so samostatným neurčikom vo VZ vyčleňujeme ako osobitný typ slovesných JČV.²⁰ Takéto JČV vyslovovali v skúmaných textoch rôzne modálne významy: vyjadrovala sa nimi potreba, možnosť, vôľa, želanie, túžba, rozhorčenie hnev, uvažovanie, čo robiť, pričom ich modalita vyplývala z celkového zmyslu a z melódie týchto viet a mali charakter oznamovacích, opytovacích a žiadacích viet:²¹ (...) *on tiež mal slzy na krajíčku. Ale keď ist', tak ist' (...) – (...) dreva v dome niet. Čo robiť? Len niekde zabehnúť a doniesť pár triesočiek.* – (...) *iba odvrkla: „Ba ešte to, zapodievať sa s tebou!“* Pomerne početné boli v skúmaných textoch aj samostatné infinitívy viazané konštrukčne,²² vystupujúce ako súčasti súvetných celkov v pozícii vedľajšej vety, najväčšmi ako predmet a v jednom prípade ako prívlastok hlavnej dvojčlennej vety, vyjadrujúce modálne významy povinnosti, potreby, nevyhnutnosti a možnosti konať dej vyslovený infinitívom: *Popolvár hned' vedel, čo robiť.* – *Stále striehli na príležitosť, ako ho skántriť* (...)

3.2 V Sliackeho adaptácii Dobšinského rozprávok boli hojne zastúpené aj slovesné JČV s **analytickým slovesno-slovesným VZ** osnovaným na spojení VF pomocného slovesa v neosobnej forme ako nositeľa predikačných kategórií času a spôsobu a infinitívu plnovýznamového slovesa alebo na spojení (VF pomocného slovesa), modálnej predikatívnej príslovky a infinitívu plnovýznamového slovesa.²³ Z **pomocných slovies** sa v **spojení s neurčikom** v texte využívali len minimálne fázové slovesá vyslovujúce začiatočnú fázu deja: *Večer, keď sa začalo stmievať, vybral si z kapsy sestrin zlatý vlas.*, o niečo viac modálne slovesá vyjadrujúce nevôľu alebo povinnosť a nevyhnutnosť konať dej vyslovený pripojeným infinitívom: *A bol by ich aj znovu zavrel, lebo sa mu od žiaľu ani žiť nechcelo* (...) – *Keď im už bolo nežiť,* (...) *vraví im:* (...), a najčastejšie sa bolo možno stretnúť s VZ tvoreným sponovým pomocným slovesom *byť*

o gramatickom podmete a predikácii, c. d., s. 80. Autor v tejto súvislosti hovorí o gramatickej reflexivizácii.

¹⁹ Oravec, J. – Bajziková, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Syntax, c. d., s. 67; Sokolová, M.: *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact, 1995, s. 73; Vaňko, J.: *Syntax slovenského jazyka*, c. d., s. 39, 60; Ivanová, M.: *Syntax slovenského jazyka*, c. d., s. 71.

²⁰ Rovnako aj Kačala, J.: *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine*, c. d., s. 105.

²¹ Ružička, J.: *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 75.

²² K pojmu Kačala, J.: *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine*, c. d., s. 113; *Jednočlenné neurčikové vety podmienené konštrukčne*. In: *Kultúra slova*, 2009, roč. 43, č. 6, s. 323, 324.

²³ Oravec, J. – Bajziková, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Syntax, c. d., s. 63, ide v tejto súvislosti o slovesnomenné, resp. sponové JČV.

a neurčitkom plnovýznamových slovies zmyslového vnímania²⁴ – išlo o slovesá *počuť/nepočuť, cítiť, nevidieť, chyrovať/nechyrovať*. Takéto VZ vyjadrovali možnosť/nemožnosť vykonať dej vyslovený daným infinitívom a vo VZ vystupovali samostatne (so sponou v nulovom variante) v prípade vyjadrenia prézenta: (...) *nikde nepočuť ľudského hlása.*, ako aj so sponou *byť* v neosobnom tvare v prípade vyjadrenia préterita a kondicionálu: *Keď už bolo cítiť jeho horúci dych, dievčina kričí: „Jaj, nedajte ma! (...)“ – V tej chvíli by bolo počuť letieť mušku.*²⁵

Významy blízke významom modálnych slovies sa v zložených slovesno-slovesných VZ v skúmaných textoch vyjadrovali aj prostredníctvom spojenia **modálnych predikatívnych** (obsahových, vetných)²⁶ **prísloviek/modálnych predikatívov a infinitívu** plnovýznamových slovies.²⁷ Išlo o významy možnosti/nemožnosti, schopnosti/neschopnosti a vôle, ktoré v analyzovaných rozprávkových textoch vyjadrovali len jednotlivo predikatíva *nedajbože* a *ťažko*: (...) *trinásteho pstruha chytila hneď, no toho štrnásteho nedajbože dostať. – Ťažko mu bolo voliť medzi nimi (...)*, ale najmä o významy potreby, nevyhnutnosti, nutnosti, povinnosti, tie boli zastúpené vo vysokom počte, a to prostredníctvom predikatíva *treba/netreba* (v spojení s infinitívom bez spony/aj so sponou *byť* v neosobnej forme v kladnej i zápornej podobe v tvare minulého a budúceho času, ako aj kondicionálu): (...) *oboch treba vydať katovi. – Vilkovi nebolo treba dva razy vravieť.*, niekoľkokrát prostredníctvom predikatíva *je čas* a len jednotlivo predikatívami *neradno* a *nehodno* v spojení s neurčitkom, príp. vedľajšou vetou: „*Synku, je čas, aby si šiel do sveta aj ty.*“ – *Ej, veru s takým si neradno začínať. – (...) za tristo zlatých nehodno žartovať so životom (...)*

4. **SLOVESNO-NESLOVESNÉ JEDNOČLENNÉ VETY** predstavujú jednočlenný vetný typ, v ktorom má vetotvorný akt (aktualizácia) tiež povahu predikácie²⁸ a pri ktorom ide vždy o **zložený VZ** vytvorený spojením **neplnovýznamového sponového slovesa** (najmä *byť, prísť* a *stať sa*) v neosobnej finitnej forme (v tvare 3. osoby singuláru neutra), nesúcej predikačné kategórie času a spôsobu, a **plnovýznamového neslovesného prvku**, ktorý predstavuje obsahovú časť VZ, pričom v závislosti od jeho slovnodruhového vyjadrenia sme v analyzovaných Sliackeho textoch vyčlenili slovesno-neslovesné JČV s VZ tvoreným spojením sponového slovesa a stavovej predikatívnej (obsahovej, vetnej)²⁹ príslovky/stavového predikatíva,³⁰ predikatívneho substantíva v nominatíve alebo predložkovom páde, zámena a citoslovca, ako aj s VZ pozostávajúcím z modálneho predikatíva, príp. spojenia spony a modálneho predikatíva (naň sa ako predmet vety viazalo substantívum) a VZ s vetným vyjadrením neslovesnej časti VZ (pomocou vetnozákkladovej vedľajšej vety).³¹

²⁴ Oravec, J. – Bajžíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax, c. d., s. 64, tieto JČV vety pokladajú za slovesno-menné, podobne aj Ivanová, M.: Syntax slovenského jazyka, c. d., s. 70, ktorá ich radí k slovesno-menným JČV s negatívnym vyjadrením spony v prézente. Podľa J. Kačalu vznikli dané JČV desubjektivizáciou realizovanou infinitivizáciou predikátu, k tomu pozri Kačala, J.: Neobsadzovanie pozície subjektu vety a desubjektivizácia, c. d., s. 137, a Syntaktické štúdie. State o gramatickom podmete a predikácii, c. d., s. 81.

²⁵ Príklady na zložený slovesno-slovesný VZ s limitným slovesom a neurčitkom typu *išlo/malo ho poraziť od hnevu*, ako aj so sponou a trpným prídastím perfektívnych a imperfektívnych plnovýznamových slovies typu *je zamračené/navarené/písané* sme v analyzovaných textoch nezaznamenali ani raz.

²⁶ K pojmu modálna obsahová príslovka pozri Ružička, J. (red.): Morfológia slovenského jazyka, c. d., s. 571-572.

²⁷ Sokolová, M.: Kapitoly zo slovenskej morfológie, c. d., s. 77, hovorí v tejto súvislosti tiež o slovesno-slovesnom VZ, Oravec, J. – Bajžíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax, c. d., s. 63, o osobitnom type sponových, teda slovesno-menných JČV, podobne aj Vaňko, J.: Syntax slovenského jazyka, c. d., s. 38, a Ivanová, M.: Syntax slovenského jazyka, c. d., s. 70.

²⁸ Kačala, J.: Syntaktický systém jazyka, c. d., s. 67, Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine, c. d., s. 63.

²⁹ K pojmu stavová obsahová príslovka pozri Ružička, J. (red.): Morfológia slovenského jazyka, c. d., s. 571-572.

³⁰ Sokolová, M.: Kapitoly zo slovenskej morfológie, c. d., s. 73, 77.

³¹ Zložené slovesno-neslovesné VZ pozostávajúce zo spojenia spony a číslovky sme v analyzovaných textoch nezaznamenali ani raz.

Danými slovesno-neslovesnými VZ sa vyslovovali najmä rôzne druhy stavov, najväčšmi išlo o vyjadrenie telesných a duševných stavov postáv, vyjadrených prakticky všetkými typmi slovesno-neslovesných JČV okrem vetnozákladovej vedľajšej vety: *Zohrial sa, ale teplo mu bolo až potom.* – *Najmladšiemu bratovi prišlo konika ľúto (...)* – *Odvtedy mladému kráľovi nebolo do spevu.* – *Bolo mu všelijako (...)* – „(...) Ale ty to, duša moja, nikomu nepovedz a bude nám hej (...)“, ďalej stavov a nálad vonkajšieho prostredia, vyslovených najmä stavovými predikatívami, ale aj zámenami: *Ked' sa prebudil z prvého sna, bolo už v dome ticho (...)* – „Kdeže pošlem, pán kráľ, keď je tak v každom dome. Ba čo v dome, v celej krajine niet štipky soli.“, potom iných situácií, stavov, polohy a vyslovenia hodnotenia, ktoré boli vyjadrené stavovými predikatívami, predikatívami substantívami a zámenami, ale aj vetnozákladovou vedľajšou vetou: *Vždy bolo na ne len zle-nedobre (...)* – *A bol sobáš, bola svadba a bolo veselo.* – *Vajce vypil a bolo po čarodejníckej moci.* – „Ked' je tak,“ vraví starký, „služiť môžeš aj u mňa.“ – *Kraviar len hodil plecom, bude, ako bude.* Stavovými predikatívami a najmä predikatívnymi substantívami sa vyslovovali aj prírodné, atmosférické a poveternostné stavy: (...) *uložila trojaké šaty do vajcových škrupín a „predo mnou vidno, za mnou tma“*, *pobrala sa do šireho sveta.* – „(...) v kostole bude svetlo vo dne v noci.“ – „Na fialky?“ (...) „Ved' je sneh.“ – (...) *kam ho doviedol, tam bolo ako vo dne (...)*, a stavovými predikatívnymi príslovkami *neskoro* a *pozde* a predikatívnymi substantívami *jar*, *leto*, *jeseň*, *zima* a *čas* aj časové údaje (najmä všeobecný časový úsek a časti roka): „Dobre, že si prišiel. O hodinu by už bolo neskoro.“ – *Bola jar.* – *Ale starká, múdra žena, vedela o všetkom, aj kedy je čomu čas.*

Okrem vyššie uvedených slovesno-neslovesných VZ sa v analyzovaných rozprávkových textoch pomerne často vyskytovali aj VZ osnované na modálnom predikatíve *treba/netreba* (bez infinitívu slovesa), vyslovujúcim modálny význam potreby a povinnosti, ale aj na stavových predikatívach *vidno, nevedno, ktovie, škoda, beda, nie div*, pričom k adverbiám *vidno, treba, nevedno* sa na rozdiel od ostatných predikatív z tejto skupiny v prípade vyjadrovania préterita, futúra a kondicionálu pripájala spona *byť* v príslušnom neosobnom tvare. Na uvedené predikatíva sa v ich samostatnom postavení často viazali buď substantíva, alebo vedľajšie vety v predmetovej pozícii a pri modálnom predikatíve *vidno* sa vyskytovalo i záväzné adverbiálne miesta: (...) *hodila na seba myšiaciu bundičku (...)* a „predo mnou *vidno*, za mnou *tma*“, *pobrala sa do šireho sveta.* – *Nikde ani len trochu petržlenu alebo mrkvy, ako treba poriadnej gazdinej (...)* – „*Bolo by treba toho spasenia večného (...)* – *Nevedno, či prešiel veľa a či málo (...)* – *Ktovie, ako by sa to bolo všetko skončilo (...)* – *A šaty, škoda reči!* – „(...) Ale do tej, čo je za nimi, nesmieš ani nazrieť, lebo beda tvojej koži!“ – *Nie div, že ju naše dievča pokladalo takmer za vlastnú mať.*

V súvislosti so slovesno-neslovesnými JČV osnovanými na spojení sponového slovesa v neosobnej forme a predikatívneho substantíva (v tvare nominatívu singuláru/plurálu) typu *Je hmla.* a *Sú Vianoce.* treba ešte dodať, že tieto typy viet sa najmä na základe existencie zhody slovesného tvaru a substantíva v rode a čísle a možnosti ďalšieho rozvíjanie predikatívneho substantíva (najmä pomocou adjektíva v pozícii zhodného prívlastku) v slovenskej jazykovede nechápu jednotne.³² Skutočnosť, že „sponové sloveso nevyjadruje význam jestvovania alebo výskytu, lež má iba postavenie oporného bodu, oporného prvku vyjadrujúceho gramatické kategórie času a spôsobu nevyhnutné na vetnú platnosť mennej zložky vetného základu“ a substantívum „má význam poveternostných pomerov, poveternostnej situácie“,³³ t. j. je sémanticky aj funkčne blízke stavovým predikatívnym príslovkám, ďalej fakt, že v prípade týchto VZ „máme pred sebou

³² Tradičná syntax ich považuje za dvojčenné vety. Napríklad Oravec, J. – Bajžíková, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*, Syntax, c. d., s. 63, explicitne konštatujú, že medzi prísponové výrazy slovesno-neslovesných JČV nepatria substantíva; podobne aj Vaňko, J.: *Syntax slovenského jazyka*, c. d., s. 38.

³³ Kačala, J.: Syntakticko-sémantický výklad viet typu je hmla. In: *Jazykovedný časopis*, 1990, roč. 41, č. 1, s. s. 10.

syntagmatické prvky s pevným alebo aspoň so zvyčajným syntagmatickým slovosledom, ktorý potvrdzuje vysoký stupeň sémantickej i syntaktickej nesamostatnosti sponového slovesa byť v týchto spojeniach“;³⁴ ako aj považovanie týchto viet v staršej slovenskej jazykovednej literatúre za jednočlenné totiž podporujú hodnotenie týchto viet ako JČV³⁵ s neplnovýznamovým slovesom a s plnovýznamovým substantívom vo VZ.

5. Zo skúmania a analýzy slovesných a slovesno-neslovesných JČV v textoch modernizovaných Dobšinského rozprávok v úprave O. Sliackeho vyplýva, že dané JČV v nich predstavujú jednak veľmi diferencovaný vyjadrovací prostriedok na výrazovej i významovej rovine, teda nielen z hľadiska slovnodruhového vyjadrenia ich slovesných a slovesno-neslovesných VZ, ale aj z hľadiska súboru typických, ako aj okrajových významov, ktoré jednotlivé JČV prostredníctvom svojich syntetických a analytických VZ vyjadrujú, jednak bohato využívaný vyjadrovací prostriedok, pravdaže, s rôznou frekvenciou výskytu, čo súvisí s vyššie uvedenými významami, ktoré sa danými typmi JČV vyjadrujú, a teda funkciami, ktoré dané JČV aj vzhľadom na povahu samotných rozprávkových textov v nich plnia: z tohto pohľadu bola miera zastúpenia slovesno-neslovesných JČV vyššia (219 excerptov; z nich najvyššiu frekvenciu dosiahli JČV so sponou a stavovým predikatívom vo VZ) ako využitie slovesných JČV (185 excerptov), ktoré sa všeobecne považujú za najcharakteristickejší typ JČV (slovesný VZ tu bol najviac zastúpený prostredníctvom neosobných slovies). Dané JČV sa tu v porovnaní s použitými dvojčlennými vetami ukazujú ako zreteľný a syntakticky i z komunikatívneho hľadiska rovnocenný vyjadrovací prostriedok, ktorý má svoje pevné miesto v slovenskom syntaktickom systéme.

Die eingliedrigen Sätzen mit verbhaltigen und verbhaltig-verbfreien Satzbasen in den Texten der modernisierten Formen von Dobšinskýs Märchen

Mária Dziviaková

Unsere Studie zeigt auf die Stellung und die Merkmale unterschiedlicher Typen von verbhaltigen und verbhaltig-verbfreien eingliedrigen Sätzen in den Texten der modernisierten Formen der Märchen von Pavol Dobšinský, von denen vierzig von Ondrej Sliacky in seiner Publikation *Braček Jelenček* (2008) für den kindlichen Leser angepasst und präsentiert wurden. Es wird der Begriff des eingliedrigen Satzes definiert, verbhaltige und verbhaltig-verbfreie eingliedrige Satzstrukturen als Grundtypen eingliedriger Sätze mit synthetischen und analytischen Satzbasen vorgestellt, ihre detaillierte Charakterisierung unter lexikalisch-semanticen und grammatischen Gesichtspunkten präsentiert und die Darstellung, Verwendung und Funktion des gegebenen Satztyps in den zeitgenössischen modernisierten Texten von Dobšinskýs Märchen verfolgt. Aus der Analyse geht hervor, dass die verwendeten eingliedrigen Sätze auf der Ausdrucks- und Bedeutungsebene ein sehr differenziertes Ausdrucksmittel darstellen. Diese Sätze stellen hier auch ein häufig genutztes Ausdrucksmittel vor, selbstverständlich, mit unterschiedlicher Häufigkeit ihres Vorkommens: unter diesem Gesichtspunkt war die Verwendung von verbhaltig-verbfreien eingliedrigen Sätzen höher als die Verwendung von verbhaltigen, die allgemein als der charakteristischste Typ von eingliedrigen Sätzen angesehen werden. Die hier genutzten eingliedrigen Sätze zeigen sich im Vergleich zu den verwendeten zweigliedrigen Sätzen als ein deutliches und syntaktisch und aus der kommunikativen Sicht gleichwertiges Ausdrucksmittel, das ihren festen Platz im slowakischen syntaktischen System hat.

³⁴ Kačala, J.: Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine, c. d., s. 119.

³⁵ Kačala, J.: Syntakticko-sémantický výklad viet typu je hmla, c. d., s. 3, 10, 13; rovnako aj Kačala, J.: Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine, c. d., s. 105, 118-120; podobne Sokolová, M.: Kapitoly zo slovenskej morfológie, c. d., s. 74, a Ivanová M.: Syntax slovenského jazyka, c. d., s. 69-70. Pauliny, E.: Slovenská gramatika (Opis jazykového systému). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981, s. 260, hovorí v tomto prípade o prechodnosti daného typu viet medzi formálne dvojčlennými syntagmami (jednočlennými vetami) a fakticky dvojčlennými syntagmami (dvojčlennými vetami).